

MAZĀK PAMANĪTIE RAIŅA DARBI LATVIJAS LABĀ

Jānis Stradiņš
stradins@lza.lv

Atslēgas vārdi: *Latvijas Augstskola, Izglītības ministrs, Zinātņu akadēmijas dibināšana, Herdera institūts, Latviešu konversācijas vārdnīca, devums letonistikā, Latvijas Universitāte*

Rakstā iztīrāti daži mazāk pamanīti Raiņa veikumi vai idejas, kas saistās ar Latvijas akadēmisko dzīvi, ar Raiņa skatījumu uz valodu un Latvijas vēsturi dažādos dzejnieka un domātāja darbības posmos.

1908. g. dienasgrāmatās pavīd Raiņa nodoms kļūt par profesoru, bet 1913. g. par latviešu augstskolas organizēšanu Šveicē, trimdā pēc Maskavas Šaņavska vai Dānijas tautas universitāšu parauga, iezīmēti arī šādas augstskolas darbības pamatvirzieni. 1920. g. Rainis reizē ar Krišjāni Baronu ievēl par jaundibinātās Latvijas Augstskolas pirmajiem Goda biedriem, taču Rainis netiek aicināts kļūt par LU mācībspēku ne Filozofijas un filoloģijas, ne Tautsaimniecības un tiesību fakultātē. Kā sociāldemokrāts Rainis nosoda LU, īpaši dažās tās fakultātēs valdošo konservatīvo garu, iezīmējas arī konfliktsituācijas ar atsevišķiem LU profesoriem. 1927. g. kā Latvijas izglītības ministrs Rainis atbalsta Zinātņu akadēmijas organizēšanas ideju Latvijā, legalizē vācu privāto augstskolu — Herdera institūtu —, un ir viens no iniciatoriem “Latviešu konversācijas vārdnīcas” izdošanai.

Atsevišķos rakstos, dienasgrāmatās un vēstuļu korespondencē Rainis izsaka ļoti nozīmīgas idejas par Latvijas vēsturi, kultūru un latviešu valodu, kuras letonikas speciālistiem būtu rūpīgāk jāizvērtē. Pats sevi viņš uzlūkoja par modernās latviešu valodas radītāju un arī Latvijas neatkarības idejas garīgo tēvu. Taču kā sociāldemokrāts neatkarību neuzskatīja par gala mērķi, bet par līdzekli sociāla taisnīguma iedibināšanai un Latvijas vēlākai ieiešanai plašākā demokrātisku nāciju saimē.

Rainis bijis gandrīz vai vienīgais latviešu nācijas universālais ģēnijs 20. gs., viņa devums nācijas garīgajā izaugsmē, valstiskuma izcīnīšanā un it īpaši mūsu dzejā, dramaturģijā, cittautu klasiku darbu tulkošanā, nācijas apvāršņa paplašināšanā ir nepārvērtējams. Turklāt tas ir tik vispusīgi un no dažādiem skatupunktiem pētīts, ka, šķiet, par to nekas jauns nav pasakāms. Raiņa Kopotu rakstu 30 sējumu lielizdevums ar komentāriem (1977–1986) atklājis tik daudz jaunu aspektu mūsu

nacionālā ģēnija izpratnei (vai neizpratnei?), ka var ļauties neskaitāmām jaunām, laikmetu maiņai pielāgotām variācijām un skaidrojumiem.

Nevēloties pievienot savu interpretāciju Raiņa pārlaicīgajam vērtējumam kopumā, jubilejas reizē tomēr mēģināšu iezīmēt, pareizāk sakot, atgādināt dažas marginālas Raiņa darbības puses, kuras varbūt būtu dziļāk pētāmas, īpaši Raiņa “mazos darbus”, akcentējot tos, kas saistāmi ar akadēmisko

dzīvi, ar Raiņa skatījumu uz latviešiem, ar Raini letonistikas kontekstā, kā ideju ģeneratoru un katalizatoru.

Kādā 1908. g. dienasgrāmatas ierakstā Rainis izsakās: “Ģēnija traģēdija: atdot savu darbu priekš citiem, arī sevi pašu; savu lielo darbu atstāt par labu maziem un niecīgiem darbiņiem [...] Mazi talanti to neizcieš. Lielie vai nu pienākumu nicina, vai padodas un dara mazos darbus bez skandēšanas. Atzīst, ka sabiedrībai, t. i. cilvēcei vienmēr taisnība pret katru atsevišķu cilvēku, arī lielāko. Kas ir miesās stipri, tie pārvar arī šo traģēdiju caur to, ka paspēj fiziski abus darbus: mazos, no sabiedrības liktos, un lielos, no sevis paša dotos”¹.

Citos dienasgrāmatas ierakstos Rainis augstu vērtē to, ko spējis dot dzejā un mākslinieciskā daiļradē vispār, taču šaubās, vai viņam nav bijis vairāk sevi jāvēlta arī sabiedriskai, politiskai, publicistiskai darbībai. Šī dilemma viņu īpaši nodarbinājusi pēc Latvijas neatkarības iegūšanas, kad Rainis pretendējās uz augstiem valsts amatiem un centies aktīvāk iesaistīties valsts darbā, arī sabiedriskā darbībā, un atsaucies uz tābrīža aktualitātēm. Turklāt Rainis centies vienlaikus izpausties visdažādākās jomās, kas vienam cilvēkam reāli bija grūti paveicams.

Rainis un akadēmiskā dzīve

Jau 1907. g., Šveices trimdas gados, dienasgrāmatā projektu burtnīciņā dzejnieks ir paudis vēlmi strādāt akadēmisku darbu, kļūt par profesoru, braukt studēt uz Cīrihi².

Mazāk pamanīts ir Raiņa 1913. g. februāra projekts dibināt latviešu augstskolu ārzemēs: “2.2.13. Vajaga dibināt latv. augstskolu ārzemēs; klāt ģimnāzija un priekšskolas. Dažas fakultātes, kuras visvairāk pieprasa: tautsaimniecība, dabaszinātnes, medicīna, literatūra, valodas. Eksāmenus var likt tās valsts komisijā, kurā atrodas universitāte. Kursi īsi, kā Bernē filozofija 2 gadi. Maksa tā pate, kas ārvalstī. No bagātiem bez tam ziedojumi, no kuriem stipendijas spējīgiem.

Par spējām jāspriež kolēģijai un jāpierāda ar rakstu darbiem. Klāt arī zinātnisks un literāriski beletristisks žurnāls un biļetens — nedēļnieks. Viena disciplīna žur-avižniecība. Mācītas biedrības klāt terminoloģijas nodibināšanai. Profesori: mehāniskie — ārzemju; katrs lasa savā valodā. Latviešus uzaicināt: Kasparsonu, Endzeliņš — dārgs, bet kādu jaunu valodnieku, Kindzuli, Balodi, Krauja, Eglīts, Hermans, prof. Balodis, Zālīts, Šmidts, Milēnbahs. Sākumā tikai pa vasaru. Varbūt uzaicināt uz viesojumiem mājeniekus, kuri ir vietās un citādi palikt nevar. Daugi. Bet jāsarģājas no priekšlasītāju sistēmas, jāsarģās no demokrātiskas izplūšanas runās un debatē, un no savstarpīgām cīņām.”³

Redzams, ka Rainis iezīmē potenciālo docētāju sastāvu, kuru vidū ir gan patiesi ievērojami tālaika latviešu zinību vīri: valodnieki Kārlis Milēnbahs, Pēteris Šmits, Jānis Endzelīns (nav īsti saprotams, kas domāts ar piebildi — “dārgs”?), tautsaimnieks Kārlis Balodis, enciklopēdiski izglītotie Kārlis Kasparsons, Hermanis Asars, Pēteris Zālīte un Pauls Dauge, literāts Viktors Eglītis, gan arī literāts un vēlākais diplomāts Antons Balodis (Krauja), Raiņa vēstuļu korespondents agronoms un Latgales Atmodas darbinieks Jezups Kindzulis. Pieminētie galvenokārt nāk no humanitāro un sociālo zinātņu vides, kamēr dabzinātņu, lauksaimniecības un tehnisko zinātņu lietpratējus Rainis neaifišē.

Profila ziņā Raiņa universitāte iecerēta kā Maskavā funkcionējošās Šaņavska tautas universitātes līdziniece, kurā tolaik studēja ne mazums latviešu (piem., A. Švābe), taču uzsverot latviešu valodas, zemes, kultūras pētīšanu, turklāt plašākā, Baltijas kontekstā: “Manas universitātes raksturs būs tāds, kā viņu. Galvenais nolūks latv. kultūras pacelšana, ne veikals. Veikals arī priekš masas pievilkšanas un priekš, un arī par noderību darbā, piem., avižniekiem. Programma citāda un plašāka: arī teātrs un drāma, mūzika, gleznošana, deja, tautas dejas. T. dziesm. — vecais Barons. lerosināt zinātniekus uz latv.

valodas, zemes, mākslas pētīšanu. Salīdzināt un mācīties [...] Šņavaska (sic!). Daņu tautas augstskolas. Disciplīna: par bibliotēkām, par tautaugstskolām. Grāmatu druka un apgāde. Amatniecība: Madernieks. Visu kultūru apņemt sevī. Latviešu statistika. Valodas radīšana. Latgale. Tuvošanās leišiem un igauņiem. Leitoloģija, estoloģija. Miers ar vāciem — baltoģija. Mūsu vēsture. Ārējā kultūra, tehnika, rūpniecība, lauksaimniecība. Kooperācija, kā sevišķa disciplīna. Dārkopība, kuģniecība. Visam jādibinās uz estētisko kultūru.”⁴

Domājams, pēc Raiņa ieceres šāda latviešu tautas augstskola (ir tātad atsauce arī uz daņu tautas augstskolām!) varētu darboties kaut kur Šveicē, un tās apmeklētāji būtu emigranti vai arī vasaras viesi no dzimtenes.

Tiesa, šī Raiņa koncepcija tika publicēta tikai Raiņa Kopotos rakstos 1986. g., un diez vai Raiņa laikmetu apsteigušās domas tieši ietekmējušas latviešu augstskolas idejas veidošanos, kas tajos gados diemžēl vēl virzījās uz priekšu gausi⁵.

Taču šī ideja kļuva aktuāla jau pēc pāris gadiem, kad latvieši Pirmā pasaules kara sākumā tika izkļiedēti bēgļu gaitās Iekšējā, un arvien spēcīgāk iezīmējās autonomijas centieni, tostarp arī latviešu augstskolas projekts. To pirmoreiz publiski prezentēja Maskavā filozofijas maģistrants Pauls Dāle 1916. g. februārī, izvirzīdams ideju par vienotu universitāti latviešu valodā, kas sevi iekļautu arī tautas augstskolu un latviešu zinātņu akadēmiju⁶. Konkrētāk šāda prasība izskanēja Tērbatas (Jurjevas) latviešu skolotāju kongresā pēc Februāra revolūcijas 1917. g. jūnijā⁷.

Šos demokrātiskās pilsoniskās inteliģences vidū dzimušos projektus, ciktāl tie nonāca līdz Rainim Šveices trimdas izolācijā, viņš dedzīgi atbalstīja, arī vēstulēs savam draugam — marksistam P. Daugem (1916. g. 8. II vēstule)⁸, kurš tolaik gan vēl bija noskaņots skeptiski: “Šī pārmērīgā latviešu valodas uzsvēršana, šis balsis pēc latviskas augstskolas, tautiskiem kursiem, tautiskām darbnīcām, tautiskā teātra un tautiskas izpriecās ir

stiprā mērā pārspīlēta”. Pats Rainis 1916. g. 28. augustā bija rakstījis no Kastaņolas Latviešu Bēgļu apgādāšanas Centrālkomitejas valdei (t.i. Vilim Olavam): “Vajadzētu valdībai aizrādīt sevišķu vērību piegriezt latviešu tautas garīgo interešu apgādībai, pabalstīt visas latviešu kulturālās iestādes, vispirmā kārtā kultūras birojam pabalstīt latviešu vidusskolu, vākt kapitālu latviešu augstskolas dibināšanai. Valdei šinī pat nolūkā tūlīt vajadzētu lūgt valdību likuma kārtā atzīt vidusskolu un augstskolu dibināšanu ar latviešu mācību valodu, ar valsts tiesībām un uz valsts rēķina. Pēc materiāla pabalsta sniegšanas bēgļiem šī ir pirmā un neatlaidīgā latviešu tautas prasība, jo latviešu tauta ir kulturālākā tauta Krievijā un no gara vajadzību apmierināšanas cieš vairāk nekā jebkura cita tauta, neizņemot i poļus.”⁹

Tātad Rainis izsacījis atbalstu latviešu augstskolas dibināšanai. Šķiet, Raiņa nostāja šajā jautājumā kaut cik ietekmēja ne tikai P. Daugi, bet pat Pēteri Stučku, kurš pret latviešu augstskolu sākotnēji bija stipri skeptisks¹⁰. Latviešu augstskolas ideja tomēr pirmoreiz — kaut daļēji un deformēti — īstenota viņa īslaicīgās lielnieciskās valdīšanas mēnešos (1919. g. februārī–maijā)¹¹. Vēlāk savā atskatā uz Padomju Latvijas pieciem pastāvēšanas mēnešiem P. Stučka pozitīvi vērtējis tieši augstskolas dibināšanu¹². LR desmit gadu jubilejas izdevumā to uzsvēra arī A. Kirhenšteins¹³ un vēlāk — pirmais ZA prezidents P. Lejiņš¹⁴.

Patī Latvijas Augstskolas ideja tika izlolota 1916.–1919. g. Tērbatā, Maskavā, Rīgā demokrātiskās pilsonības aprindās; no Šveices tālumiem Rainim un viņa retajiem domubiedriem to ietekmēt bija gandrīz neiespējami.

Atgriezies Rīgā 1920. g. pavasarī, Rainis te atrada jau nodibināto Latvijas Augstskolu, kura izvietojās bijušajā Rīgas Politehniskā institūta ēkā viņa, Raiņa vārdā nosauktajā bulvārī. Raiņa iedvesmojošai dzejai Brīvības cīņu laikā bija ļoti liela, pat izšķirīga loma tolaik sociālistiski noskaņoto latviešu

strādnieku un bezzemnieku iesaistē par neatkarīgas Latvijas valsts nodibināšanu, īpaši Cēsu kauju un Bermonta sagrauves laikā — ne velti Raiņa dramatiskā poēma “Daugava” (1919) un vēlāk pēc tās veidotā Mārtiņa Brauna himniskā dziesma “Saule, Pērkons, Daugava” (1990) tautas apziņā gan tolaik, gan arī tagad ir paceltas simbola pakāpē. Šo Raiņa nopelnu izvērtējis Uldis Ģermanis grāmatā “Ceļā uz Latviju” (1990)¹⁵.

Latvijas Augstskolas (LA) pirmajos gada svētkos 1920. g. 28. septembrī Raini kopā ar Dainu tēvu Krišjāni Baronu likumsakarīgi ievēlēja par pirmajiem LA godabiedriem. Tiesa, ja K. Baronu uzreiz ievēlēja vienbalsīgi, tad “lielo cilvēcības, taisnības un brīvības aizstāvi” Raini tikai otrajā piegājienā pēc pārbalsošanas. Ievērojot balsotāju — toreizējās LA organizācijas padomes — sastāvu, kura vidū bija ne mazums Raiņa idejisko un politisko oponentu un “vecu RPI profesoru”¹⁶, arī tas bija panākums.

Kā piemēru minēšu vienu no ietekmīgākajiem profesoriem Valodnieciski filozofiskajā fakultātē, izcilo valodnieku un folkloristu Pēteri Šmitu, kurš savā sarakstē ar publicistu Jāni Lapiņu (1934. g. jau pēc Raiņa nāves), retoriski vaicājis: “Kādēļ tad lai mēs Raini dievinām? Viņš esot bijis nacionālists? [...] Vai tas bija nacionālisms, kad Rainis, pateikdamies par pagodinājumu, no universitātes katedras apliecināja — es pats biju klāt — ka viņš esot sociāldemokrāts nevis tikai apstākļu spiests, bet no visas savas pārlicības. Vai kāds nacionālists ir visu savu mūžu sludinājis šķiru naidu? Neilgi priekš nāves viņš vēl dziedāja: “Ak, pirmais maijs, tu sarkanais!” Ka arī par dzejnieku neturu “lielo” Raini, par to jau agrāk esmu rakstījis”. Patiešām, P. Šmits 1931. g. 8. februāra vēstulē tam pašam Lapiņam bija rakstījis: “Ļoti izglītoti, ar plašām zināšanām, pat varbūt ar pētītāja gara dāvanām, bija Rainis, bet poēzijas ziņā viņš stāv apakš Lapas Mārtiņa. Raiņa dzejoļi, publicēti ap 1905. g., ir pildīti ar proklamāciju un pagrīdes literatūras izteicieniem, patika

varbūt jaunai paaudzei. Es tos nevarēju lasīt bez īgnuma. Tulkot un svešu ideju apstrādāt Rainim vēl izdodas, bet dzejot patstāvīgi viņš nav spējīgs”¹⁷.

Savukārt Rainis pats, 1920. g. 28. septembrī LA gada svētkos, pateikdamies savā un Barona tēva vārdā, izcēla “Augstskolas lielo toleranci: visiem taču esot zināms, ka viņš ir sociāldemokrāts — ne vien pēc piederības pie šīs partijas, bet arī pēc savas pārlicības, un tomēr augstskola arī uzņēmusi savu spožu locekļu vidū. Šādā garā strādāt viņš novēl augstskolai arī turpmāk”¹⁸. Zīmīgi, ka pašu goda biedra diplomu Rainim pasniegda LU rektors Mārtiņš Zīle, prorektors Persijs Zīlīte un profesors Arnolds Spekke tikai 1927. g. 2. oktobrī, kad dzejnieks jau bija izglītības ministrs Margēra Skujenieka kreisajā ministru kabinetā. Goda biedra statuss ļāva Rainim piedalīties LU padomes sēdēs ar balsstiesībām, ko viņš retumis arī izmantojis. Rainis piedalījies vai vismaz interesējies par LU Satversmes izstrādāšanu, ko veica rektora E. Felsberga vadībā (apstiprinot šo Satversmi, 1923. g. Latvijas Augstskolu oficiāli nosauca par Latvijas Universitāti).

Atsaucoties uz profesora Kārļa Baloža polemisko runu Saeimas budžeta debatēs, Ā. Šilde apgalvo, ka Rainim neesot piešķirts docenta nosaukums LA pārāk stingri definēto mācībspēku vērtēšanas kritēriju dēļ, lai gan viņu kā labu latviešu valodas pazinēju varētu piesaistīt LU Filozofijas un filoloģijas fakultātei, un Balodis to apzīmējis par netaisnību¹⁹. Man nav ziņu, ka Rainis formāli būtu centies kļūt par docentu universitātē, viņu tolaik saistīja darbs Saeimā, vairākos teātros, Kultūras fondā, neskaitāmi sabiedriski pienākumi, arī radoša darbība dzejā un drāmā, taču nav izslēgts, ka šādu vēlmi universitātei vai tās pārstāvjiem impulsīvais un vispusīgais Rainis būtu izsacījis.

Par to varētu liecināt vairāki izteikumi dienasgrāmatās. 1920. g. 16. decembrī Rainim bija četru stundu gara saruna ar seno paziņu, vēlāko filozofijas profesoru Pēteri Zālīti,

kurš atnāca sūdzēties, ka fakultāte neatzīstot viņa Vācijas *Dr. phil.* grādu par Krievijas maģistra grādam atbilstošu. Zālītis aizrāda, ka “neviens no augstskolas profesoriem nav dakteri, izņemot Endzeliņu, Zālīti un prof. Balodi”. Viņš aicināja Raini — “lai lasot lekcijas Latvijas augstskolā. Vai lai pats piesakoties, vai lai gaidot, kad aicina”. Rainis tālāk piemetina: “Augstskola — kulturāls centrs, un viņas interesēs pievilkt visus kultūras spēkus, tādēļ nolēmu gaidīt. Zālītis saka, ka es varētu lasīt lekcijas juridiskā un filoloģiskā fakultātē. Man tiesības lasīt lekcijas kā tieslietu kandidātam un profesora tiesības literatūrā kā dzejniekam. Tāpat varot lasīt par valodniecību — kā valodas radītājs. Endzeliņš esot mans pretinieks — jo es Milēnbaha pretinieks un viņš Milēnbahu atzīstot. Endzeliņš nav gribējis, ka mani ceļ par goda locekli.”²⁰

Cita līdzīga satura saruna Rainim bijusi vēl 1926. g. janvārī ar kreisi noskaņotiem lauksaimniecības profesoriem A. Kirhenšteinu un P. Nomalu: “K. lamā Zālīti: jāatlaižot [...] lai mani Zālīša vietā; man par skaidru galva. Menderi arī nepielaizot juristi, kaut tam zinātniski raksti, kādi? Valteri vēl par docentu.”²¹

1925. g. 6. novembrī Rainis vēstulē pateicas tiesu medicīnas speciālistam Ferdinandam Neireiteram (vēlākajam Vācu Dabaspētnieku akadēmijas *Leopoldina* loceklim), kurš Rainim piesūtījis savu LU iestājelekcijas tekstu ar tajā iekļautu Raiņa četrindi: “Jūsu runa un viņas priekšmets mani ieinteresēja kā jau bijušu juristu, un Jūsu uzskati, kas iziet uz mūsu dzīves humanizēšanu, man ir ļoti simpātiski un tuvi; es nožēloju, ka nepiederu pie cildeniem pētišanas un mācību spēkiem mūsu tieslietu fakultātē.”²²

Šie piemēri liecina, ka Rainis visu laiku saglabājis mērenu interesi līdzdarboties LU, lai gan ar humanitāro un sociālo fakultāšu konservatīvajiem mācībspēkiem viņam nav īsti pa ceļam, un uzaicinājums līdzdarboties viņam piekritīgajās jomās no Universitātes puses neseko.

Raiņa dienasgrāmatās vairākkārt pavīd labvēlīgi izteikumi par dažiem rektoriem — profesoru E. Felsbergu (“viens no vispatīkamākajiem cilvēkiem”²³), un profesoru J. E. Rubertu, tāpat par Arvedu Švābi, Teodoru Celmu, literatūras lektoru Teodoru Zeifertu. Par veco profesoru Jāni Lautenbahu-Jūsniņu Rainis izsakās goddevīgi: “Ļoti patīkams cilvēks. Solījos no viņa mācīties vecumu.”²⁴ Tuvākie domubiedri universitātē Rainim bijuši profesori K. Balodis, A. Kirhenšteinš, P. Nomals, A. Švābe, ar kuriem viņš samērā bieži kontaktējies un no kuriem guvis informāciju par stāvokli universitātē.

Toties par Jāni Čaksti gan kā par Valsts prezidentu, gan kā par LU profesoru un goda doktoru Rainis izsakās nepelnīti negatīvi, pat nievīgi²⁵. LU piekto gada svētkus 1924. g. 28. septembrī Rainis savā dienasgrāmatā raksturo šādi: “Uz augstskolu 12 līdz 2, nav runu, 1/2 3 Operā, es neēju. Čakste prof. *honoris causa*, jocīgi. Zīle tura gandrīz teoloģisku runu, skandāls.”²⁶ Tomēr J. Čakstes piemiņas krājumā Rainis un K. Skalbe snieguši pirmajam valsts prezidentam veltītus izjustus piemiņas dzejoļus²⁷.

Daudzās ievēribas cienīgās parādības LU dzīvē Rainis tā kā nepamana, viņa dienasgrāmatās, piem., nav pieminēta Paula Valdena triumfālā, bet vienlaikus nerezultatīvā viesošanās Rīgā, 1924. g. Toties Rainis satrauc studentu sociālās problēmas, biedē nepietiekamā sociālā un nacionālā tolerances universitātē, viņaprāt, pārāk sakāpinātais nacionālisms. Tas īpaši izpaudās daudzu korporantu un Latvju Nacionālā kluba aktīvistu izdarībās, arī tādās, kas bija vērstas pret Raini personiski — starpsaucieni un klepošana viņa runu laikā, Raiņa vārda aizķēpāšanās uz bulvāra nosaukuma plāksnītes pie LU galvenās ēkas 1922. g. maijā, kuras dēļ Rainis pat atteicies uzstāties šajā ēkā²⁸ utt. Rainis pauda konsekventu sociāldemokrātisku nostāju, bija (līdz ar Aspaziju) kreisās studentu biedrības “*Zemgalija*” (kādu laiku pastāvēja ar nosaukumu “*Stars*”)

goda filistrs, sacīja runu tās trīsdesmit gadu jubilejas sarīkojumā Lielajā ģildē 1925. g. oktobrī (par to sīkāk manā rakstā K. Bambergas piemiņas krājumā)²⁹, līdzdarbojies kreisi noskaņotā studentu izdevumā "Studentu Dzīve".

Visumā Raiņa attieksme pret LU bija daļiņa. Atzīstot tās nozīmīgumu Latvijas valstij, viņš saskatīja arī tās nepilnības un savā ziņojumā LSDSP 12. kongresam (1927. g. 2. aprīlī) rakstīja rūgtuma pilnus vārdus par augstskolu, par kuras goda biedru ir ievēlēts: "Lielā līdzekļi doti Latvijas Universitātei, tā aptver gandrīz visus zinātņu laukus, tehniskās un humanitārās zinātnes. Līdzekļi nav bagātīgi, bet pietiekoši, tie ir lielāki, kā spēj dot kaimiņu valstis. Gars, kas Universitātē valda, nav tas, kāds ir noteicošais republikā. Universitātei demokrātisks gars ir svešs un pat pretīgs, Universitāte ir reakcijas stiprā pils. Vajadzētu nostādīt, lai to nevar pārņemt Universitātei savu profesoru sastāvu nav piemērojuse demokrātisma garam."³⁰

No vienas puses, Rainis cīnījās par demokrātiju, brīvdomību universitātē, universitātes "gara" kardinālu pārveidošanu, sniedza eiropiešu nākotnes skatījumu, vērsās pret provinciālismu un nacionālu šaurību, vēlējās redzēt LU eiropiešāku, modernāku, tolerantāku. No otras puses, viņš ignorēja LU kā nacionālas universitātes specifiku, nepietiekami vērtēja tautiskos ideālus un mācībspēku sasniegumus, piem., baltologijā. Savā ziņā Rainis bija svešinieks tālaika Latvijas sabiedrībā, viņš vērtēja norises no pasaules augstumiem, apsteidza laiku. Viņš vēlējās katalizēt modernitātes procesus, bet sabiedrība to vēl neņēma pretī, un neesmu pārliecināts, vai arī šodien būtu gatava tos pieņemt.

Raksturīgs ir Raiņa vēlējums t. s. darba studentiem 1925. g.: "Mūsu tauta var cerēt uz nākotni tikai tad, ja viņa ir augsti kultūrela tauta [...] Jums jāstrādā ne vien mūsu tautai, bet arī citām tautām — cilvēcei [...] Salīdzinot jūs ar pilsonisko jaunatni, jāsaka, ka te ir uzskati, tur nav un arī nevar būt. [...]

Zinātne jums ne vien jānes tautā, bet jāattīsta arī tālāk, jo tagadējā zinātne ir pilsonības radījums; viņa nav paliekoša."³¹

Tas liedza Rainim gūt universitātes mācībspēku un studentu vairuma atbalstu. Toreizējā Latvija rādījās Rainim par šauru, viņa pārliecība bija tā, ka "latviešu tauta var pastāvēt un pastāvēs gadu tūkstošus, ja tikai viņai būs visaugstākie cilvēces mērķi", ka tā pastāvēs, ja ielies "tālajā cilvēcē kā viņas cienīgi locekļi."³² Viņš domāja līdzīgi kā Pauls Kalniņš, kurš 1918. g. 18. novembrī valsts proklamēšanas aktā izsacījās, "ka brīvā neatkarīgā Latvija mums (sociāldemokrātiem — J. S.) tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis mūsu mērķu sasniegšanai — [...] sociālistiska republika brīvā tautu savienībā"³³. Šis viedoklis un toreizējās LSDSP dogmatiskā, dažbrīd pat sektantiskā politika un taktika lielā mērā attālināja Raini no pārsvarā nacionāli noskaņotajām mācībspēku un studentu aprindām LU. Raini kā sociāldemokrātu šīs aprindas neieredzēja un samierināšanās nenotika pat Raiņa bēres. Tiesa, Rainis pats bija izolēts LSDSP aprindās, viņa viedoklis bija gan nacionāls, gan sociālistisks. Savā dziļākajā būtībā viņš bija individuālists, kā to labi pamatojis Jānis Kalniņš savās grāmatās par Raini. Arī pats Rainis atzīst, ka "mana vientulība būs iemesls manam sociālismam"³⁴, tomēr ticot, ka aiz viņa ir jaunatnes masa, pamatšķira, kurā atbalsojas viņa ģenerētās idejas un kas tās īsteno.

Arī LU atsacīšanās izvirzīt Raiņa kandidātu Nobela prēmijai 1926.–1929. g., kuras reāla piešķiršana, bez šaubām, būtu stipri problemātiska, ir viens no posmiem sarežģītajā attiecību kompleksā. Šķiet, LU kolēģu morālais pienākums toreiz būtu vismaz ieteikt un atbalstīt pretendentu augstajai prēmijai, kaut vai, "lai panāktu augstākā apbalvojuma piešķiršanu savai mazajai zemei", kā rakstīja pats Rainis beļģu valstsviram — sociālistam K. Heismanam³⁵.

Katrā ziņā, pretrunīgās tendences LU attīstībā, tās attieksme pret Raini un citiem

iekšējiem “opozicionāriem” pelna dziļāku un nopietnāku izpēti, īpaši tuvojoties LU 100. gadadienai.

Raiņa veikumi izglītības ministra amatā

Vēstures literatūrā un Raiņa biogrāfijās plaši iztirzāti neveiksmīgie mēģinājumi kļūt par Satversmes sapulces priekšsēdētāju un Valsts prezidentu, kur Rainim bija jāpiekāpjas J. Čakstem. Mazāk izgaismota Raiņa darbība izglītības ministra amatā M. Skujenieka “kreisās koalīcijas valdības” laikā (1926. g. dec.–1928. g. febr.), par ko rakstījis Raiņa biogrāfs Antons Birkerts³⁶, bet mūsdienās R. Treijs³⁷ un I. Ronis³⁸.

Kā izriet no Īvandes Kaijas atmiņām “Mana dienasgrāmata” (1931), viņa pielikusi daudz pūļu, lai iesaistītu Raini Kārļa Ulmaņa Ministru kabinetā jau tūdaļ pēc Raiņa pārrašanās no trimdas, 1920. g., kad pēc Satversmes sapulces ievēlēšanas tika veidots jauns Ministru kabinets. 30. maijā Ī. Kaija (K. Ulmaņa kaismīga cienītāja un vienlaikus arī Aspazijas labvēle) vēstulē K. Ulmanim ierosināja piedāvāt Rainim izglītības ministra posteni, neatkarīgi no sociāldemokrātu frakcijas atbalsta; pat ja Rainis atsacītos, piedāvājums vien viņam dotu lielu morālistu gandarījumu. Sarunā ar Ī. Kaiju K. Ulmanis sacīja, ka dziļi cienot Raini kā dzejnieku un cilvēku, taču pārliecināt pilsoniskās frakcijas par šo kandidatūru nebūšot iespējams³⁹.

Raini togad iecēla par Izglītības ministrijas Mākslas departamenta direktoru, un viens no pirmajiem viņa uzdevumiem bija līdzdarboties Bulduru konferencē (1920. g. 7. aug.–6. sept.), kurā Bulduru kazino telpās sanāca visu jaundibināto, bet starptautiski neatzīto Baltijas valstu, kā arī Somijas un Polijas pārstāvji, lai lemtu par savstarpējo sadarbību, arī intelektuālajā jomā⁴⁰. Bulduru konferenci rosināja un vadīja Latvijas ārlietu ministrs Zigrīds Anna Meierovics kopā ar Ministru prezidentu Kārli Ulmani, bet Rainis tika ievēlēts par kultūras un sociālo

lietu komisijas priekšsēdētāju. Raiņa vadītā komisija apsprieda universitāšu mācībspēku un mācību līdzekļu apmaiņu, nacionālo koledžu dibināšanu, materiālu vākšanu par konferējošo valstu mākslu, kopēju mākslas almanahu, mākslas izstāžu sarīkošanu un apmaiņu, mākslinieku, zinātnieku un avižnieku konferenču un kongresu rīkošanu, kopēju Baltijas mākslas un zinātnes biroja dibināšanu. Šie nodomi tika ierakstīti veselu mēnesi ilgušās konferences rezolūcijā 3. septembrī⁴¹. Taču Rainim bija jāviļas komisijas darba rezultātos, turklāt lēmumus neparakstīja Lietuva, bet neratificēja ne Somija, ne Polija. Atskaitē par Bulduru konferenci t. s. Raiņa klubā (1920. g. 18. septembrī) Rainis veltīja rūgtus pārmetumus Somijai par tās augstprātīgo un noraidošo nostāju zinātnes konvencijas jautājumā, atsakoties palīdzēt kultūras ziņā zemāk stāvošām un karā vairāk cietušajām Baltijas valstīm⁴².

Par izglītības ministru Rainis kļuva tikai 1926. g. nogalē, turklāt viņa kandidatūra sākotnēji izraisīja iebildes pašu sociāldemokrātu frakcijā. Tikai Feliksa Cielēna kategoriskā iestāšanās par Raini ļāva atrisināt jautājumu pozitīvi: “Ulpe un vēl kāds norādīja, ka Rainis nav piemērots ministra amatam, jo viņš nekā nezina no skolu prakses [..]. Atzīstot pilnos apmēros šos lietderības motīvus [virzīt Raiņa vietā Kārli Dēķenu — J. S.], tomēr aizstāvēju Raiņa kandidatūru. Atgādināju Raiņa ciešanas 1923. g., kad mēs viņu neaicinājām valdībā. Otrreiz šādu konfliktu ar Raini nekādā ziņā nedrīkstam pieļaut. Turklāt Rainis ar savu morālo autoritāti un aizrautīgo garu varēs labi sekmēt demokrātijas nostiprināšanos mūsu skolās, it īpaši vidusskolās un augstskolās, no kurienes tagad nāk daudz fašistiski noskaņotu elementu”, atceras F. Cielēns savos memuāros⁴³.

Raiņa izvēle par ministru attaisnojās pilnā mērā — viņš bija viens no darbīgākajiem, efektīvākajiem un tālredzīgākajiem izglītības ministriem pirmskara Latvijā. Turklāt jāievēro, ka Izglītības ministrija tolaik vienlaikus

darbojās arī kā Kultūras ministrija, kuras kompetencē bez skolām bija arī mākslas iestādes, teātri, Opera, bibliotēkas, arhīvi, Pieminekļu valde, Kultūras fonds, arī Latvijas augstskolas. Rainis, saprotams, pamatā akcentu lika uz skolām, uz izglītības demokrātizāciju, izceļot principu, ka jāaudzina ne pavalstnieki, bet brīvi pilsoņi. Viņš izveidoja spēcīgu tautas izglītības reformu komisiju Raiņa Liepiņa vadībā, kura gan drīz pēc “kreisās valdības” krišanas izjuka. Nākamā izglītības ministra, sīvā Raiņa oponenta un bijušā LU rektora Augusta Tenteļa laikā iecerētās reformas tika apturētas, vai pamazām ievirzītas citā gultnē.

Neskarot izglītības un kultūras reformu tēmu, kura Latvijā joprojām ir aktuāla, tāpat kā Raiņa protežētā mazākumtautību izglītība un izglītība Latgalē (līdz Raiņa ministru trēšanai tā neskaitījās prioritāra), minēsim *Academia-200* gada norišu kontekstā trīs mazāk pamanītus Raiņa veikumus ministra amatā, kas vairāk saistījās ar zinātņi un akadēmisko dzīvi. Tie ir: 1) “Latviešu konversācijas vārdnīcas” sākšana; 2) Latvijas vācu privātaugstskolas — Herdera institūta — legalizēšana; 3) Zinātņu akadēmijas dibināšanas jautājuma aktualizēšana Latvijā. Turklāt ar ministra Raiņa gādību tika izdalīti 20 ha meža zemju Bergos, lai sāktu reāli veidot Brīvdabas muzeju, kura Paula Kundziņa 1928. g. varēja pārvest un uzstādīt pirmo etnogrāfisko celtni⁴⁴.

Zinātņu akadēmijas meti Latvijā

Doma par Zinātņu akadēmijas dibināšanu ir pavīdējusi jau Latvijas neatkarības sākumos, pirmā izglītības ministra K. Kasparsona laikā, kad tika spriests par Zinātņu komiteju (akadēmiju) pie Izglītības ministrijas. Ar 1920. g. 1. oktobri darbā stājās tās priekšsēdētājs J. Endzelīns, kura pienākums būtu “pārzināt un atrisināt visus svarīgos jautājumus, kuri attiecas uz saskaņotu zinātniskās pētišanas un zinātniskās izglītības attīstību Latvijā”. Taču LU Padome nevēlējās izcelt

algu ziņā atsevišķus zinātniski veiksmīgākus profesorus un 1922. g. toreizējā finanšu ministra Ringolda Kalninga taupības režīma ietvaros šo pozīciju svītvoja no IM budžeta. Tā tas turpinājās no gada uz gadu, par ko kritiski izsacījās profesori P. Zālīte, K. Balodis u. c.⁴⁵, taču, šķiet, gluži piemirsta ZA iecere nebija. Kad Raini 1925. g. atbrīvoja no Nacionālā teātra direktora amata, viņš sprieda, ka toreizējais izglītības ministrs Arvids Kalniņš (vēlākais mežzinātnieks, akadēmiķis) varētu viņam kompensācijai izkārtot vēl nenodibinātās Latvijas Zinātņu akadēmijas priekšsēdētāja vietu (ieraksts dienasgrāmatā 1925. g. 17. jūn.)⁴⁶.

1927. g. Latvijas ģenerālkonsuls Norvēģijā Arturs Vanags atrakstīja izglītības ministram Rainim par nesen notikušo Kristiānijas (Oslo) zinātniskās biedrības pārtapšanu Norvēģijas Zinātņu akadēmijā, kura turklāt atzīmēja savu 70 gadu jubileju. Bez ievērojamiem zinātniekiem šīs ZA locekļu skaitā bija polārpētnieki Fritjofs Nansens, Roalds Amundsens, rakstnieks Henriks Ibsens u. c. Uz A. Vanaga rosinājumu dibināt Zinātņu akadēmiju arī Latvijā, Rainis reaģēja zibenīgi, sniegdams interviju laikrakstiem “Jaunākās Ziņas” un “Sociāldemokrāts”:

“Latvijas ģenerālkonsuls Norvēģijā piesūtījis ministrijai garāku rakstu par Zinātņu akadēmiju Norvēģijā, ierosinādams tādu dibināt arī Latvijā. Akadēmijai būtu liela nozīme zinātnieku izglītības padziļināšanas un izkopšanas darbā un tāpat arī valsts kulturālā līmeņa pacelšanā. Norvēģijā tikpat daudz iedzīvotāju kā Latvijā, bet viņa spēj izsniegt lielas summas zinātnes veicināšanai. Zinātņu akadēmija profesoriem ir gandrīz tas pats, kas studentiem universitāte. Latvijā jautājums par Zinātņu akadēmijas dibināšanu vairākkārt pārrunāts. Principā tam piekritu un darīšu visu iespējamo, lai mūsu zinātniekiem būtu savs kopīgs centrs.”⁴⁷

Neaizmirsīsim, ka Rainis pats posās uz H. Ibsena jubilejas svinībām Norvēģijā 1928. g. nogalē, un tika arī mēģināts ievirzīt

viņa Nobela prēmijas projektu. Diemžēl norvēģu piemērs Latvijā netika likts lietā, LU vadība un rektors A. Tentelis ministra ierosinājumam neatsaucās, arī Ministru kabinets kopumā skeptiski vērtēja LU spējas nokārtot šo lietu. Raiņa laikā Zinātņu akadēmija Latvijā netika dibināta, līdz prof. P. Šmits jau pēc Raiņa nāves izveidoja 1932. g. privātu zinātņu akadēmiju pie Rīgas Latviešu biedrības⁴⁸, kurā Rainim, protams, vieta neatrastos. Valsts Zinātņu akadēmijas dibināšanu aktualizēja ministru prezidents K. Ulmanis pēc Baltijas intelektuālās sadarbības konferences ieteikuma (Kauņā 1935. g.), taču līdz pat LR bojāejai 1940. g. oficiāla Zinātņu akadēmija Latvijā tā arī nodibināta netika⁴⁹. To dibināja tikai pēc kara, 1945.–1946. g. kā Latvijas PSR Zinātņu akadēmiju. Te jāpiemetina, ka šīs akadēmijas ilggadējam akadēmiķim — sekretāram Vilim Samsonam, lai cik pretrunīgi mēs viņu šodien vērtētu, bija izšķirīga loma Raiņa akadēmisko rakstu veidošanā 1972.–1986. g.: bez viņa šāds izdevums nebūtu varējis tapt⁵⁰.

Herdera institūta oficiāla atzīšana

M. Skujenieka valdības laikā 1927. g. Rīgā tika oficiāli dibināta vācu privātaugstskola — Herdera institūts (*Institutum Herderianum Rigae*). Likumu par Herdera institūtu Rīgā parakstīja Valsts prezidents Gustavs Zemgals 1927. g. 31. maijā, bet to sagatavoja Izglītības ministrija Raiņa vadībā, precizējot institūta profesoru un pasniedzēju statusu. Herdera institūta uzdevums, kā sacīts likumā, “ir veicināt un izplatīt zinātņi Latvijas vācu tautības piederīgo starpā, gatavojot šīs tautības kulturelai darbībai vajadzīgos darbiniekus”. “Institūts aptver šādas nodaļas: 1) teoloģijas, 2) tiesību un valsts zinātņu, 3) humanitāro, 4) matemātikas un dabzinātņu. Herdera institūts ir pakļauts Izglītības ministrijai ar vācu izglītības pārvaldes priekšnieka starpniecību. Tiesības kontrolēt institūta darbību pieder Izglītības ministram vai viņa pilnvarotai atbildīgai amatpersonai”⁵¹.

Ar šo aktu noslēdzās sešus gadus ilga ceļš uz Latvijas valsts atzītu vācu minoritātes augstskolu, un tas bija viens no iespaidīgiem mazākumtautību tiesību respektēšanas aktiem. Herdera institūta dibināšana nebija tikama nacionāli noskaņotajiem LU profesoriem, taču lēmums pilnā mērā neapmierināja arī Baltijas vāciešus, jo Herdera institūta diploms nedeļa augstāko izglītību guvušo tiesības un institūtam bija liegts piešķirt akadēmiskos grādus.

Te jāatgādina, ka līdz Latvijas valsts dibināšanai Rainis bija vērsies arī pret Baltijas vāciešiem, piem., 1910. g. 6. oktobra dienasgrāmatas ierakstā: “Baltijas vācietība zaudē visu, ja viņa zaudē zvērisko egoismu un aprobežotību. Šīs mantas viņai jāaizstāv visciešāk, un instinktīvi viņa to vienmēr darījusi. Kamēr viņa būs dzīvības spējīga, viņa būs konservatīva, liberālisms viņā ir jau iziršanas process, citur visur tas ir progress un augšana.”⁵² Jau pirms 1905. g. revolūcijas ar pseidonīmu *Henricus Lettis* viņš R. Blaumaņa “Pēterburgas Avīžu” literārajā pielikumā (1902, Nr. 104) publicējis satīrisku dzejoli “Baltiešiem”, kur salīdzina latviešu un baltvāciešu gara gaitas Baltijā un pārmet vietējiem vāciešiem, ka tie nogulējuši latviešu nākotnes potences⁵³, tādējādi būtībā polemizēja ar A. Bilenšteina izteikto neticību latviešu nācīgas progresam. Taču gan A. Bilenšteina, gan Vecā Stendera devumu latviešu labā un viņu veikuma zinātnisko vērtību viņš pratis novērtēt un šos vācu gara darbiniekus nekad nav kritizējis.

Neatkarīgās Latvijas laikā 20. gados radās cerība uz Baltijas vācu iekļaušanos Latvijas demokrātiskajā sistēmā, kas gan attaisnojās tikai daļēji un kam pārvilka svītru 30. gadi. Zinot Raiņa noraidošo attieksmi pret Baltijas vāciešiem pirms Pirmā pasaules kara, rodas jautājums, vai viņa nostāja mainījās. Taču jāņem vērā gan minoritāšu politika Latvijā (īpaši spilgtā politika Paula Šimaņa nostāja, kas netieši atbalstīja M. Skujenieka valdību), gan arī tālaika Vācijas Veimāras republikas vēstnieka

Ādolfa Kestera, sociāldemokrāta (kas iepriekš Veimāras republikā bija bijis pārmaiņus ārlietu un iekšlietu ministrs), atbalsts vācu kultūrāli nacionālajai autonomijai un Herdera institūtam, panākot finanšu līdzekļu piešķiršanu institūta darbībai un arī redzamu vācu zinātnieku vieslekciju organizēšanu Rīgā⁵⁴. Katrā ziņā, Herdera institūtā izvērsās pētījumi filozofijā, Latvijas vēsturē un citās jomās, tika piesaistīti ievēribu guvuši zinātnieki — K. Kupfers, L. Arbuzovs, R. Vitrams, J. Hēns, K. Stāvenhāgens, L. Makenzens, V. Klumbergs u. c. Kaut arī pēc Hitlera nākšanas pie varas Vācijā un K. Ulmaņa autoritārās kultūras politikas sākšanas Herdera institūts pamazām pakļāvās vācu šovinisma vilnim, tā profesoru paliekošais devums Latvijas vēstures izpētē joprojām gaida izsvērtāku izvērtējumu, nemaz nerunājot par ievērojamu vācu zinātnieku (tostarp M. Planka, O. Špenglera, R. Eikena, F. Zauerbruha, F. Meinekes, H. Rottfelsa u.c., kopskaitā 200) vieslekcijām, kas ar Herdera institūta starpniecību bagātināja Rīgas zinātnes dzīvi⁵⁵.

Latviešu konversācijas vārdnīca

Rainis savā ziņā ir stāvējis pie Latvijas kultūras pērles — “Latviešu konversācijas vārdnīcas” (1927–1940) šūpuļa. Proti, kā izglītības ministrs jau kopš savas ministra darbības sākuma, saistībā ar valsts desmit gadu pastāvēšanas jubileju 1928. g., viņš rūpējās par šāda izdevuma sagatavošanu.

Jāatgādina, ka jaunības gados Rainis, tolaik vēl advokāts Pliekšāns, līdzdarbojās pirmajā, Jēkaba Dravnieka izdotajā latviešu “Konversācijas vārdnīcā” kā līdzstrādnieks tiesībzinātnēs, politikā un sociālajos jautājumos⁵⁶.

1927. g. 12. februārī notika pirmā “Latviešu konversācijas vārdnīcas” sagatavošanas apspriede, kas nolēma izdot vārdnīcu A. Gulbja apgādā ar prof. A. Švābi kā galveno redaktoru, subsidējot to ar 25 000 latu no Kultūras fonda līdzekļiem⁵⁷. Gan A. Gulbis, gan A. Švābe tajā laikā bija Rainim visai tuvi

cilvēki, tāpat kā daudzi jaunās enciklopēdijas pirmie līdzstrādnieki. 1927. g. 15. novembrī iznāca šī lielizdevuma pirmā burtnīca, pēc tam ik mēnesi — pa burtnīcai. Izdevumu jau sākotnēji atzinīgi novērtēja latviešu sabiedrība, uzsverot, ka vārdnīca nav tikusi veidota pēc ārzemju (Brokhauza vārdnīcas) paraugiem, bet sastādīta oriģināli (tika gan piezīmēts, ka neproporcionāli daudz vietas ierādīts šķirklim “Adventisti”)⁵⁸. “Latviešu konversācijas vārdnīca” izvērtās ne tikai par pieminekli pirmās Latvijas Republikas laikam, bet arī par nepārvērtējamu kultūrvēsturisku izziņas avotu, kura nozīmība nav zudusi arī mūsdienās.

Rainis letonistikas kontekstā

Zinātniskus pētījumus letonistikā Rainis nav veicis, nav atstājis arī vadlīnijas tādu izpildei, taču visu mūžu centies iedziļināties Latvijas un latviešu jēdziena izpratnē, iekļaudams savā nemirstīgajā daiļradē valodas, vēstures, folkloras un etnogrāfijas elementus. Turklāt viņš ir izteicis būtiskus spriedumus par latviešu nāciju, latviešu valodu un vēsturi visa mūža garumā — gan jaunstrāvnieku laikos, gan vēlāk — nereti aforismu veidā, kas pelna ievēribu kaut vai tādēļ, ka atziņas izteicis Rainis. Tie iestrādāti viņa dienasgrāmatās, piezīmēs, vēstulēs, Raiņa rakstos par Latviju un latviešiem 1897. g. un 1908. g., rakstā “Vecās strāvas pēdējs gads” (1903), Raiņa sniegtajos komentāros par paša darbiem dažādos laikmetos (1925)⁵⁹. Rainis ir runājis par tautas raksturu⁶⁰, par ģeogrāfisko faktoru ietekmi (jūra, reljefs)⁶¹, par nācijas apdāvinātību⁶², par tautas organizēšanos⁶³, arī par mazo nāciju lomu vēsturē, par Latvijas valsts tapšanu un par Latvijas vēsturi, kura tikai topot.

Vēl jaunstrāvnieku gados Rainis pauž optimismu par latviešu nākotni pat tolaik ierobežojoties Krievijas impērijas ietvaros: “Latviešu tauta nav ne nogurusi, ne arī izmisis, bet pilna zaļoksnēju spēku un cerību; tā vēlas dzīvot vērīenīgu, nevis Baltijas vāciešu

šauro, novecojušo uzskatu iežogoto dzīvi, tā vēlas darboties līdzī plašajā krievu dzīvē, kur ir iespējams lielajai tēvzemei kalpot ar visiem spēkiem, kā to darija, piemēram, nelielais Valdemārs, kam bija tik daudz nopelnu krievu jūrniecības attīstībā un jūrskolu dibināšanā.

Patstāvīgu valsts dzīvi latviešu tauta nekad nav dzīvojuši. Latviešiem nav vēstures. "Toties ir nākotne plašajā Viskrievijas dzīvē," — pauž jaunie, cerību pilnie spēki, kas augstāk vērtē vēl nerakstītu nākotni nekā jau uzrakstītu pagātni. "Nav vēstures, bet ir etnogrāfija," saka latviešu nacionālisti un cilvēki, kas apmierināti ar mazumiņu un it īpaši paši ar sevi, kas nekur netiecas un netīko ne pēc kā cita kā vien noslēgtības."⁶⁴

Kopš 1897. g. "Fausta" tulkojuma, Rainis sevi pozicionējis kā latviešu modernās valodas radītāju. Atgriežoties pie savas tālaika polemikas ar valodnieku K. Mīlenbahu, ko pēdējā laikā K. Mīlenbaha kontekstā objektīvi aplūkojusi I. Druviete⁶⁵, Rainis 1925. g. pauž šādu nostāju:

"Galvenie uzbrukumi no veco valodnieku puses tika vērsti pret "vārdu strupināšanu" — piem., ilgošanās vietā man bija — ilgas, gaidīšanas vietā — gaidas, mirdzēšanas vietā — mirdza u.t.t. Tad pret izloknes un pa daļai arī leišu valodā lietotu vārdu pārņemšanu uz latviešu rakstu valodu; beigās pret jaunu vārdu radīšanu, kaut arī piemērojoties valodas likumiem.

[..] Mana jaunā valoda mūsu valodniekiem, arī slavenajam un nopelniem bagātajam Mīlenbaham, likās gan kā sveša, jaunizdomāta no nejēdzīga un iedomīga jaunekļa, bet patiesībā un manā apziņā mana jaunā valoda bija tā pati senā tautas valoda, tikai dziļāk uztverta un saprasta un tālāk attīstīta. Jaunais rakstnieks tautas valodā dzīvojis dziļi iekšā ar visu savu būtņi, kamēr vecie valodnieki valodu tikai zināja un pētīja teorētiski un nebija tanī laikā to vēl pietiekoši izzinājuši un izpētījuši. Raksturīgi, ka daudzi veci vārdi, kas atrodami Stenderī, pat Ulmani

[K. K. Ulmaņa 1872. g. vārdnīcā, — J. S.], mācītiem valodniekiem izlikās kā rakstnieka jaunizdomāti.

Kā vispārēja piezīme jāsaka te: valoda kā dzīvs organisms aug un attīstās savos orgānos, savos lietotājos, t. i., tautā un rakstniekos, kamēr valodnieki uzņemas lielo valodas pētīšanas, reģistrēšanas, kārtošānas un sistematizēšanas darbu, kurš ir ļoti svarīgs un cienijams darbs. Bet savu uzdevumu valodnieki pārprot, kad grib uzņemties arī valodas jaunradīšanu un tālākattīstīšanu, ko izdara tautas dzīvais organisms pats. Valodnieku sastādītā un izdomātā valoda — tā ir mākslisks ražojums."⁶⁶

Rainis aizvadīto cīņu rezumē šādi: "…mana jaunā latviešu valoda uzvarēja; viņa ir ne vien tagadējā literāriskā valoda, kurā raksta rakstnieki, viņa ir arī tikusi par oficiālo valodu. Mani valodas jaunradīšanas principi, arī "strupināšana", ir palikuši par vadošiem principiem latviešu valodas pārbūvē un tālākveidošanā. Jaunā valoda ir noticis fakts, viņa ir uzvarējusi, — bet zaudējis ir tas, kas par viņu cīnījās [Rainis — J. S.], zaudējis pilnīgi pēc visiem traģēdijas likumiem. Cienijama valodnieka [K. Mīlenbaha — J. S.] pēcnieks [J. Endzelīns — J. S.] lielajā monumentālajā latviešu vārdnīcā bijis tik objektīvs, ka pūlējies izdzēst pēdas par kādreizējo cīņu un tās vedēju [Raini — J. S.]"⁶⁷

Raiņa apgalvojums, šķiet, ir subjektīvi iekrāsots, taču valodnieku un literātu lomas samēri vērtējami latviešu valodā jau kopš J. Alunāna un A. Kronvalda laikiem. Jānorāda, ka Raiņa idejiskais (un savā ziņā arī politiskais) oponents J. Endzelīns 1930. g. Raini tomēr piemin latviešu valodas izkopēju skaitā līdzās J. Alunānam, A. Kronvaldam un K. Mīlenbaham, lai gan dažus viņa valodnieciskos jauninājumus vērtē kritiski⁶⁸.

Letonisti var diskutēt par to, cik lielā mērā Raiņa paša izteikumi dienasgrāmatā⁶⁸: "Es radīju valodu, es valsti. Es cīnījos par partiju, es par dzeju, "Ugunī un naktī" par kultūru, tagad "Sudr. Gaisma" par jaunu mīlu,

tad par sevis kopšanu, par tālo filozofiju, par nākotnes cilvēku⁶⁹ —, atspoguļo dižgara neapšaubāmos nopelnus un prioritāro devumu, cik dzejnieka pašvērtējumu un varbūt pārspīlētas ambīcijas? Šie ir zinātniski atbildami jautājumi, kaut atbilde allaž būs subjektīva. Bet Raiņa lomas izpratnei tie, manuprāt, ir pat nozīmīgāki nekā nenotikusi izvirzīšana Nobela prēmijai literatūrā.

Avoti un piezīmes

- ¹ Rainis. *Kopotī raksti*. 24. sēj., 281. lpp. Dienasgrāmatas un piezīmes. Rīga, 1986.
- ² Turpat, 234. lpp.
- ³ Turpat, 597.–598. lpp.
- ⁴ Turpat, 598. lpp.
- ⁵ Stradiņš J. Latvijas nacionālās augstskolas agrīnās ieceres. *LU Raksti. Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2012. 780: 247–261.
- ⁶ Dāle P. Latviešu augstskola. *Dzimtenes Atbalss*. 1916. 26. marts. Nr. 24; 1916. 30. marts. Nr. 25; 1916. 2. apr. Nr. 26.
- ⁷ *Latviešu skolotāju delegātu darbība un lēmumi. Tērbatā, no 8.–13. jūnijam 1917. g.* Tērbata, 1917. 52 lpp.
- ⁸ Rainis. *Kopotī raksti*. 23. sēj., 99. lpp. P. Dauges raksts citēts šī sējuma komentāru daļā, 466. lpp.
- ⁹ Turpat, 143. lpp.
- ¹⁰ Stučka P. Latvijas Augstskolas lietā. *Cīņa*. 1917. 22. jūl.; Latvijas autonomijas lietā. *Cīņa*. 1917. 28., 29. jūl.
- ¹¹ Izglītības Komisariāta noteikumi par Latvijas augstskolu. *Cīņa*. 1919. 8. febr.
- ¹² Stučka P. *Rakstu izlase*. 2. sēj., 420. lpp. Rīga, 1978.
- ¹³ Kirhenšteins A. Latvijas augstskola. Grām.: *Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados*. A. Bīlmana red. Rīga, 1928. 568.–574. lpp.
- ¹⁴ Stradiņš J. *Etīdes par Latvijas zinātņu pagātni*. Rīga: Zinātne, 1982. 233., 234. lpp.
- ¹⁵ Ģermanis U. *Ceļā uz Latviju. Raksti par mūsu vēsturi*. Vārby: Memento, 1990. 115.–121. lpp.
- ¹⁶ Dāle P. *Vēsturisks pārskats par Latvijas Augstskolas nodibināšanu un viņas darbību pirmā (1919./1920.) mācību gadā*. Rīga, 1921. 76. lpp.
- ¹⁷ Šmits P., Lapiņš J. Vēstules par rakstniecību. *Sējējs*. 1939. Nr. 2. 195.–197. lpp.
- ¹⁸ Latvijas augstskolas gada svētki. *Valdības Vēstnesis*. 1920. 29. sept. Nr. 222.
- ¹⁹ Šilde Ā. *Latvijas vēsture. 1914–1940. Valsts tapšana un suverēnā valsts*. Stokholma: Daugava, 1976. 443. lpp.
- ²⁰ Rainis. *Kopotī raksti*. 25. sēj., 20.–21. lpp.
- ²¹ Turpat, 334. lpp.
- ²² Rainis. *Kopotī raksti*. 23. sēj., 312. lpp.
- ²³ Rainis. *Kopotī raksti*. 25. sēj., 81. lpp.
- ²⁴ Turpat, 29. lpp.
- ²⁵ Turpat, 337. lpp.
- ²⁶ Turpat, 244. lpp.
- ²⁷ Jāņa Čakstes piemiņai (J. Rainis, K. Skalbe). Krāj.: *Latvijas pirmais Valsts Prezidents Jānis Čakste. Ilustrēts piemiņas krājums*. A. Kurmis (red.). Rīga, 1928. 91. lpp.
- ²⁸ Rainis. *Kopotī raksti*. 23. sēj., 303. lpp.
- ²⁹ Stradiņš J. Kārlis Bambergis Latvijas zinātnē un sabiedriskajā dzīvē. Grām.: *Kārlis Bambergis dzīvē un darbā*. Rīga: Zinātne, 1993. 7.–27. lpp. (Par “Zemgaliņu” un Raini: 10.–15. lpp. un citur.)
- ³⁰ Rainis J. *Runas un intervijas*. Rīga: Zinātne, 1993. 298.–299. lpp.
- ³¹ Turpat, 254. lpp.
- ³² Turpat, 252. lpp.
- ³³ Citēts pēc: Kalniņš Br. *Latvijas Sociāldemokrātijas 50 gadi*. Stokholma: Memento, 1993. 138. lpp. (Šis motīvs: “sociālistiska republika brīvu tautu savienībā” Raiņa 20. gadu runās, rakstos, dienasgrāmatu ierakstos atkārtojas daudzkārt. Pēdējā laikā to pieņemts saistīt ar Latvijas līdzdalību Eiropas Savienībā, kas, protams, nav “sociālistisks” veidojums, bet sociāli ieinteresēts gan).

- ³⁴ Rainis. *Kopoti raksti*. 24. sēj., 496. lpp.
- ³⁵ Rainis. *Kopoti raksti*. 23. sēj., 364. lpp.
- ³⁶ Birkerts A. Raiņa mūža pēdējais cēliens. Grām.: *J. Rainis. Dzīve un darbi. Biogrāfija un kopoti raksti*. XI sēj. Rīga: A. Gulbja apg., 1931. (Izglītības ministrs: 18.–23. lpp.)
- ³⁷ Treijs R. *Latvijas valsts un tās vīri. Latvijas Republikas Valdības, Ministri savos darbos. 1918–1940*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 1998. 213.–220. lpp.
- ³⁸ Ronis I. Izglītības ministrs Rainis un Latvijas Universitāte. *LU Raksti*. 693. sēj. *Zinātņu vēsture un muzejniecība*. Rīga: LU, 2006. 43.–52. lpp.
- ³⁹ Kaija I. *Mana dienasgrāmata*. Rīga: Zelta Grauds, 1931. 104., 105., 110., 122. lpp.
- ⁴⁰ Stradiņš J. Beginnings of the Intellectual Entente of the Baltic States (1920–1935–1940). *RTU zinātniskie raksti. Humanitārās un sociālās zinātnes*. Sēr. 8., sēj. 18, Rīga, 2011. Pp. 11–18.
- ⁴¹ *Valdības Vēstnesis*. Rīga, 1920. 4. aug.–5. sept. Nr. 74–78 (Iv. Kaijas ziņojumi). Sk. arī: The Minutes of the Baltic Conference held at Bulduri in Latvia in 1920. Washington D.C. Latvian Legation. 1960. Pp. 40, 47–60.
- ⁴² Rainis J. *Runas un intervijas*. Rīga: Zinātne, 1993. 127.–132. lpp.
- ⁴³ Cielēns F. *Laikmetu maiņā. Atmiņas un atziņas*. II sēj. Lidingö: Memento, 1997. 304. lpp.
- ⁴⁴ Treijs R. *Latvijas valsts un tās vīri*. 213. — 220. lpp.
- ⁴⁵ Stradiņš J. *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. Rīga: Zinātne, 1998. 5. nod. 95.–117. lpp.
- ⁴⁶ Rainis. *Kopoti raksti*. 25. sēj. 309. lpp.
- ⁴⁷ Tekošais darbs izglītības resorā. *Sociāldemokrāts*. 1927. 2. jūl. Nr. 143.
- ⁴⁸ Stradiņš J., Cēbere Dz. Rīgas Latviešu biedrības Zinātņu komitejas darbība: saņemtais un nepaveiktais, 1932–1940. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 1993. 3: 88–111.
- ⁴⁹ Stradiņš J. *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. 105.–115. lpp.
- ⁵⁰ Stradiņš J. Akadēmiķa Viļa Samsona piemiņai (03.12.1920–17.09.2011). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*. 2011. 4: 199–201.
- ⁵¹ Likums par Herdera institūtu Rīgā (*Institutum Herderianum Rigae*) [parakstījis Gustavs Zemgals]. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1927. 7/8: 130.–131. lpp.
- ⁵² Rainis. *Kopoti raksti*. 24. sēj., 364. lpp.
- ⁵³ Birkerts A. J. Raiņa dzīve. Grām.: *J. Rainis. Dzīve un darbi*. 126.–127. lpp.
- ⁵⁴ Rainis. *Kopoti raksti*. 25. sēj., 264., 327. lpp.
- ⁵⁵ *Hehn J. von*. Deutsche Hochschulaktivitäten in Riga und Dorpat zwischen den beiden Weltkriege. In.: *Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius 1579–1979*. Böhlau Verlag. Köln, Wien, 1987. S. 263–276
- ⁵⁶ Birkerts A. J. Raiņa dzīve. Grām.: *J. Rainis. Dzīve un darbi*. 61. lpp.
- ⁵⁷ Rainis J. *Runas un intervijas*. Rīga: Zinātne, 1993. 337., 442. lpp.
- ⁵⁸ Latviešu konversācijas vārdnīca. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1927. 12: 555.–556. lpp.
- ⁵⁹ Visi šie raksti publicēti vai pārpublicēti Raiņa *Kopoto rakstu* 18. sējumā.
- ⁶⁰ Rainis. *Kopoti raksti*. 24. sēj. 168. lpp.
- ⁶¹ Turpat, 168.–169. lpp.
- ⁶² Turpat, 384. lpp.
- ⁶³ Turpat, 390.–391. lpp.
- ⁶⁴ Rainis. *Kopoti raksti*. 18. sēj. 162.–163. lpp. (“Vēstules no Latvijas par latviešiem”, ap 1897. g.). Vērtējot šīs atziņas, jāņem vērā, ka tolaik vēl neviens nebija izteicis ne tikai Latvijas valstiskuma, bet arī autonomijas idejas.
- ⁶⁵ Druvieta I. Kārlis Mīlenbahs polemizē par “Fausta” tulkojumu. Grām.: *Kārlis*

- Milenbahs un viņa laikmets*. Rīga, 2014. 78.–80. lpp.
- ⁶⁶ Rainis J. *Jaunā atstrāva*. Grām.: *J. Rainis. Dzīve un darbi*. 9. sēj. Rīga, 88.–90. lpp.; *Rainis. Kopoti raksti*. 18. sēj. 627.–635. lpp.
- ⁶⁷ Turpat.
- ⁶⁸ Endzelīns J. *Latviešu valoda*. Grām.: *Latvieši. Rakstu krāj.* F. Baloža un P. Šmita redakcijā. Rīga: Valters un Rapa, 1930. 50.–53. lpp. (Par Raini 52. lpp.)
- ⁶⁹ Rainis. *Kopoti raksti*. 25. sēj., 157. lpp.

LESS NOTICED ACCOMPLISHMENTS OF RAINIS ON BEHALF OF LATVIA

Jānis Stradiņš
stradins@lza.lv

Summary

Keywords: *Higher School of Latvia (Latvijas Augstskola), Minister for Education, establishment of the Academy of Sciences, Herder Institute, Latvian Encyclopaedia (Latviešu Konversācijas vārdnīca), contribution to the Latvian Studies, University of Latvia*

The paper focuses on some less noted accomplishments or ideas of Rainis that are associated with the academic life of Latvia, with Rainis' point of view concerning the language and the history of Latvia in different stages of activity of the poet and thinker. In his diaries of year 1908 there appear Rainis' intention to become a professor, but in 1913 — the idea concerning the organisation of a Latvian higher school in Switzerland according to the pattern of Shanavsky University in Moscow or Danish People's University, and the main directions of such higher education institution's activities are highlighted. In 1920, Rainis together with Krišjānis Barons were elected as the first honorary members of the newly established Higher School of Latvia, but Rainis was not invited to become a lecturer at the UL, neither at the Faculty of Philosophy and Philology, nor at the Faculty of Economy and Law.

Being a social democrat, Rainis condemned the UL, especially the conservative spirit prevailing in some of its faculties, and there arose also conflict situations involving particular UL professors. In 1927, Rainis as Latvia's Minister of Education supported the idea of organising the Academy of Sciences in Latvia, legalised the German private higher education institution — the Herder Institute — and was one of the initiators of publishing the *Latvian Encyclopaedia (Latviešu Konversācijas vārdnīca)*. In separate articles, diaries and correspondence Rainis expressed significant ideas regarding the history and culture of Latvia, and the Latvian language, which should be more carefully studied by the experts of the Latvian Studies. He considered himself to be the creator of modern Latvian language and also the spiritual father of the idea of Latvian independence. However, being a social democrat, he did not consider independence as the ultimate goal but as a means for establishment of the social justice and further entry of Latvia into a wider family of democratic nations.